

Rosner Zsolt

Kántorok XVIII. századi elődei

Mindig érdekes a kutató számára, amikor Rosner Zsolt pécsi egyházmegyes diákonus, a száraz adatok rengetegében megpillanthat a PPKE HTK Doktori Iskolájának hallgatója. valami fényt, amely megvilágítja az adatok mögött lüktető életet, egykor élt emberek egykori apró-cseprő ügyeit. Ilyen élményben részesítették e sorok íróját a völgyeségi község, Závod plébániájához tartozó iskolamesterekről szóló híradások a XVIII. századi egyházi forrásokban, melyek gazdagságuknál fogva megérdemlik, hogy egy külön írásban tárgyaljuk őket.

A závodi plébániát a ma fellelhető források közül az 1729., 1755., 1783., 1811. és 1828. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a viziták említik. Az 1721. évi vizitában szintén szerepelt, ennek Tolna megyei anyaga azonban a XIX. század végén elveszett, ezért csak töredékesen, leírásokból ismerjük. További értékes forrás a Kelemen Tamás závodi plébános által elkezdett *Protocollum Závod*, amelynek általa 1783 körül megírt első lapjai a plébánia XVIII. századi történetének adatokban gazdag summáját adja. A plébánia-összeírások közül az 1783. évi conscriptio tartalmaz az iskolamesterek működésére vonatkozó saját adatokat. A plébániánál tárgyalják a filiákat; iskolamester ezek közül háromban működik a XVIII. század folyamán: az 1725 és 1768 között Závodhoz tartozó Lengyelen, az 1747-ben települt Nagyvejkén, és Kisvejkén, amely ugyan csak 1748-tól tartozik Závodhoz, de tekintettel Závodhoz fűződő szoros kapcsolatára, az ide vonatkozó adatai szerepelnek 1729-ből is.

Závodon és filiáiban egytanítós iskolák működtek. Ezek a szakirodalomban *kisiskolának* nevezett (megkülönböztetésül kései utódjától, a népiskolától) alsó-fokú oktatási intézménytípus legegyszerűbb változatát jelentették. Felekezeti irányítás alatt álltak, és elsősorban a katekizmus, a bibliai történetek, egyházi énekek tanítása, ezzel összefüggésben az olvasás, de nem feltétlenül az írás elsajátíttatása volt a cél. Az olvasás először a *legere ab alphabeto*, azaz a betűzést, utána a *legere ad perfectionem lectionis*, azaz a folyamatos olvasást jelenti. Ennél magasabb szintű képzés legközelebb a gróf Apponyi Antal által alapított hőgyézi úgynevezett latin-iskolában folyt. A katolikus egyházi rendelkezések és kézikönyvek a XVII. századtól szólnak a plébános iskolafenntartási kötelezettségéről. Ezt a püspöki vizitátorok az egyházlátogatások alkalmával ellenőrizték. A protestánsok ezt az iskolatípust lassan veszik át, ők ugyanis a középiskolák keretében megvalósuló elemi oktatáshoz tovább ragaszkodnak.¹ Závodon az iskola 1783-ban télen egészen húsvétig tart. Egyébként mezei munka van a község szokásainak és az egyházmegyei rendelkezéseknek megfelelően. Az 1828-as

¹ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest 1996. 96k.

vizita a 4. Sectio-ban kifejti, hogy a tanítás alapfokon, egyosztályos rendszerben folyik az iskolamester házában, ahol az írás, olvasás és számtan alapjaira tanítják meg a gyermekeket (ez a trivium). Hittan hetente kétszer van, ezt Závodon a plébános, Kis- és Nagyvejkén a káplán tartja. Ekkor is csak télen járnak iskolába, de a plébános kívánsága, hogy nyáron is járjanak. A püspök erre csak annyit rendel el, hogy esketni csak azokat lehet, akik megtanulták az általában szükségeseket.

A XVIII. század elején az oktatás még a vallásügy keretében zajlott, és fő feladata a vallási nevelés, illetve a felekezetek apparátusa részére az utánpótlás biztosítása volt, azonban egyre szélesebb rétegek számára fontossá vált az iskoláztatás, ami az alsófokú oktatás fejlődését vonta magával. A pécsi egyházmegyében az 1721. évi vizita baranyai anyaga a 22 plébániából négynél említ tanítót. 1729-ben ugyanezen a területen 28 plébániából 21-nél van adat a tanító működésére. Ezekhez a plébániákhoz 131 filia tartozott, melyekből 26 rendelkezett templommal. Ezekből négyben szintén van tanító, a többit a főplébánia tanító-kántora látja el. 1770-ben Dél-Dunántúl 1082 helységében 427 tanító működik; ebből Tolnában 106, Baranyában 114, Somogyban 146, a zalai részeken pedig 61; két tanító 24 helységben, három tanító pedig csak egy helyütt: Mohácson.² Ekkorra a kisiskolák száma Magyarország vonatkozásában eléri a 4000-et, ami azt jelenti, hogy átlagosan minden második faluban működik iskolamester. A fenti két adatsor, eltérő jellege miatt, érdemben ugyan nem összehasonlítható, ha azonban csak ugyanolyan arányt is mutatnának az iskolaellátottságra vonatkozólag, már az is hatalmas fejlődést jelentene, hiszen ne felejtjük, hogy 1720 és 1790 között Tolna vármegye lakossága például majdnem százszorosára növekedett!³

A pedellus (a források szerint *ludimagister*, *Scholae Rector*, ha volt valahol segédtanító, annak megnevezése *praeceptor*) képzettsége szerint nem több félbe maradt diáknál, foglalkozása szerint pedig kántor, sekrestyés, harangozó vagy éppen jegyző is egy személyben. Závodon a ludimagiszterek, azaz kántortanítók a klerikusokhoz hasonlóan az egyházközség alkalmazásában álltak. Feladatuk elsődlegesen a liturgia irányítása volt a nép részéről a szentmisében, továbbá az imádságok előimádkozása és az énekek vezetése szentségek és szentelmények kiszolgáltatásakor. A gyermekek oktatása kezdettől fogva feladatuk. Javadalmazásuk nem jelentett teljes ellátást. Maguk művelték földjeiket —legalábbis részben—, de adómentességet élveztek, külön stóladíj volt megállapítva számukra, és szerződésben rögzített évi —pénzbeli és természetbeni— fizetség járt nekik a falu közösségétől. Bár a jobbágyterhektől, illetve a katonai szolgálattól mentesek, csak szerény körülmények között, sokszor ugyanabban a helyiségben éltek családjukkal és tanították azt a néhány gyereket, akit szülei elengedtek.

² Kanyar József: *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770–1868)*. Budapest 1980. 78.

³ *Magyarország története*. IV. Budapest 1989. 57.

Kanyar József elemzéséből kiderül, hogy a 6–7 éveseket csak alacsony arányban engedték iskolába, a 11 év fölöttieket szintén. Az előbbieket otthoni, az utóbbiakat mezei munkára foghatták. Leginkább még a 8–10 évesek ülhetnek be a padokba. A Tolna és Baranya megyei adatok bizonyítják, hogy az iskolás korosztálynak csak a töredéke járt a XVIII. században iskolába. A szegények iskolalátogatási aránya általában alacsony. A protestánsoknál az elnyomtasukból adódóan az iskolalátogatási arány magasabb, mint a katolikusoknál. A németek lakta falvakban azonban nincs eltérés ezt illetően a protestánsok és katolikusok között. Náluk egyébként a tanítói ellátottság kezdettől kedvezőbb. A német településeken az iskolalátogatottság négyszerese a más nemzetiségű falvakéhoz viszonyítva, és ők minden iskolájukat használják.⁴ Amint ez az iskolamester egyéb feladataiból és az iskolalátogatási adatokból kiviláglik, egyáltalán nem természetes tehát, hogy a tanító tanít. Az 1729. évi vizitában például a 25 tanító közül csak kettőről jegyzik fel, hogy tanít is, többről pedig kifejezetten az ellenkezőjét állítják. Hamar kialakult ugyanis az a furcsa „egyensúlyi állapot”, hogy mivel a szülők nem fizettek a tanításért, a tanító nem tanított, így viszont a szülőknek megvolt az okuk, hogy ne küldjék el gyermekeiket az iskolába.⁵ A fizetéskimutatásokból derül ki, hogy a tanítót általában hittan, éneklés, olvasás és írás tanításáért fizetik, de például noha sokszor képes volna számtan tanítására, erre már nem fizetik. Sokszor azért maradt a tanító tanítvány nélkül, mert nem engedhették meg a szülők, hogy a gyerek kimaradjon az otthoni munkából.

Egykorú metszet alapján a tanítás fekete táblás teremben folyt, a gyerekek a tanárral szemben támla nélküli lócákon ültek, azaz az írást csak a külön két-személyes íróasztalon gyakorolhatták párban, egymás után; a falon, biztatásul, vesszőcsomó és pálca függött.⁶ Egy helyen rövid ideig maradnak a falusi tanítók. Műveltségüket tekintve nyilván mindegyik beszéli a falu nyelvét. A viziták számot adnak a latinnyelvtudásukról is, amely a liturgikus szolgálat elengedhetetlen feltétele volt. Az adatok ismeretében megállapítható, hogy latinismeretük csak ritkán éri el a jó minősítést.

Minthogy írásra nem kellett feltétlenül tanítania a fiatalokat, gyakran előfordul olyan pedellus is, aki maga sem tud írni értékelhető módon. Képzettségük is különböző: vannak, akik elvégeztek a gimnázium magasabb osztályaiból is néhányat, mások egy idősebb tanító mellett egyszerűen beletanultak a „mesterségbe”; ez utóbbi eset a gyakoribb.

Az általános jellemzők ismertetése után következzenek a név szerint ismert iskolamesterek:

Závodon 1729-ben a 45 éves Casparus Lochasz a ludimagiszter, a teljes triumot (írás, olvasás, számtan) tanítja, és ő a harangozó is. Le tudta tenni

⁴ Kanyar József: *i.m.* 113sk.

⁵ Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* Budapest 1981. 417sk.

⁶ Kosáry Domokos: *i.m.* 96.

a hitvallást, ami valamilyen alapszintű latinismeretet is jelez. Megtudjuk róla, hogy szombaton és vasárnap ő imádkozza a néppel együtt az Úrangyalát, vezeti az éneket, végzi a könyörgéseket, temetések szolgálatát. 1749-ig működik Závodon.

Külön említésre érdemes Nicolaus Monte, aki 1755-ben volt a závodi ludi-magiszter. Monte a vizita szerint egy hitvallást tett, a gyermekek oktatására elegendő tudással rendelkező és a plébános tanúsága szerint kipróbált erkölcsű, engedelmes és józan férfiú. Érdekesmód azonban ugyanerről a Nicolaus Montéról, akiről az 1755. évi vizita oly sok jót ír, a závodi Protocollum alapján más kép alakul ki.⁷ Brüstle is idézi a Protocollumot, miszerint noha a Galliából jött Monte mester, a kitűnő rácpetrei plébános édesapja, mégis el kell róla mondani, hogy szemforgató, áskálódó természetű ember, aki többször befeketítette a plébánost Antoine-Ignace-Charles-Auguste d'Argenteau de Mercy, a földesúr előtt, valótlanságokat állítva. Már az 1753. évi plébániaösszeírásban megjegyzi Schmidt plébános, hogy az egyházközség kéri a felsőbb hatóságot, hogy ha sikerül beszerezni orgonát, akkor csak orgonálni tudó iskolamestert vehessenek föl. Ez a megjegyzés a Monte iskolamesterrel folytatott harc emlékét őrzi, és megoldást végül tényleg a 4 regiszteres orgona beszerzése jelentette. 1756-ban sikerül Schmidt plébánosnak 60 forintért vásárolnia egy orgonát a templom javára, amelyet Monte nem tud kezelni, és így el lehet szegődtetni a helyére egy orgonálni tudó iskolamestert.⁸ Monte intrikáinak tárgyát illetően a Historián kívül talán a Mercy-uradalom megmaradt levéltári anyagában található pontosabb információ.

A Protocollum tanúsága szerint az orgonálni tudó iskolamester Joannes Hernikel volt, aki 1756-tól látta el szolgálatát Závodon, ám a tanításban való hanyagsága miatt 1761. április 24-én elmozdították. Laurentius Nutz követi őt, akiről a historiaíró Kelemen Tamás feljegyzi, hogy annak előtte teveli tanító volt, és hogy igen dicséretesen végezte mind a tanítást, mind a kántori szolgálatot, de a teveli iskolamesteri állás megüresedésekor visszatért Tevelre. Lehetséges, hogy Tevel vonzóbb feltételeket tudott biztosítani tanítójának?

Utána Nicolaus Elter tanít Závodon 1768-tól.

1783-ban Michael Schumann, frank származású, 30 éves fiatalember a tanító, aki csak németül beszél, de a hitvallást letette és erkölcsös életű. A vizita megjegyzi róla, hogy az énekvezetés és az orgonajáték terén, valamint a szerzetások dolgában járatos, a gyermekek oktatásában is nagy igyekezetet tanúsít, azonban mivel ő a jegyző is, a sok hivatalos ügy elveszi idejét az oktatástól. 1811-ben a szűkszavú vizitából megtudjuk, hogy az 1784-ben Závodon született Antonius Veber a tanító, aki német és magyar nyelven beszél. Mint-hogy még 1828-ban is itt tanít, az ez évi vizitából megtudhatjuk róla, hogy Závod előtt Tolnán és Hőgyészen tanított.

⁷ *Protocollum Závod* (a lengyeli plébánia irattárában) 7.

⁸ Brüstle: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque Ecclesiensis*. Pécs 1874–1880. IV, 899.k

Nagyvejkén 1755-ben a vizita még nem említ iskolamestert. Az első iskolamester Martin Dominicus Schäffer volt, aki 1767-ig látta el szolgálatát. 1767-ben Bernardus Engeffer foglalja el ezt az állást; 1779-ig biztosan itt működött. 1783-ban Georgius Feierstellert találjuk e minőségben, aki 22 éves, németül tud (latintudásáról és a hitvallás letételéről nem esik szó), megfelelően látja el feladatát, erkölcsös, mindenben jól szolgál. 1811-ben Bernardus Istel, 1828-ban az 1794-ben született Stephanus Metter az iskolamester, ez utóbbi —de valószínű az előző is— csak németül beszél, és 1821-től tanít Nagyvejkén.

Kisvejkén 1729-ben Tokody András a tanító, magyar és szláv (szerb) nyelven beszél, 30 éves, egyben harangozó is, ő is letette a hitvallást, az egyházmegyében 6 éve van, ezen a helyen pedig ekkor kezdi szolgálatát. Figyelemreméltó az a megjegyzés, hogy keresztelésnél, különösképpen a veszélyeztetett újszülöttekénél ő működik közre, ami azt kell hogy jelentse, hogy veszély vagy a plébános elérhetetlensége esetén (helybenlakó pap híján) ő szolgáltatja ki a szentséget. A későbbi adatok szerint veszélyhelyzetben ezt általában a bábák teszik meg.

1755-ben Péterfi Antal tanítóskodik itt, aki erkölcsös, szófogadó, de a hitvallást nem tette le (tehát nem tud latinul), amit mielőbb pótolnia kell. Alapvető hitbéli dolgok tanítására megvan az elegendő tudása. A Protocollum tanúsága szerint Kisvejkén 1760-ban és már előtte is Andreas Guidovics az iskolamester 1761-ig. Valószínűleg őt váltja Persek Ferenc magyar nemes, 44 éves, magyarul, németül, szlávul (szerb) és latinul tud, aki 1783-ban már 20 éve dicséretesen szolgál, hitvallást tett, kipróbált erkölcsű, hozzáértő, az oktatásban szorgalmas. 1811-ben Horvát János az iskolamester, 1828-ban pedig Josephus Herke, aki 1788-ban született, magyarul és németül beszél, és 1820-tól tanít itt.

1755-ben *Lengyelen* nemes Joannes Michael Achrmon⁹ a tanító, aki a hitvallást szintén nem tette le; jellemzése Péterfiével, kisvejkei kollégájával szó szerint megegyezik.

A XVIII. század a hangszeres egyházi zene százada. Talán ennek is köszönhető, hogy még ide, a dimbes-dombos Völgységbe is elért a hangszerek, elsősorban —de korántsem kizárólagosan— az orgona templomi használatára irányuló megnövekedett igény. A falusiak búcsúk, vásárok alkalmával nagyobb helyeken megfordulva bizonyára megcsodálták egy-egy jobban képzett zenész játékát, így az a buzgólkodás, amely megnyilvánult templomuk díszítésére való készségükben, megmutatkozott a zenész és hangszere fokozódó megbecsülésében is. Ennek jele néhány, a zenei életről szóló adat.

⁹ A név olvasata bizonytalan.

Závodon az első 4 regiszteres hordozható orgonát még Schmidt plébános vette 1756-ban, hogy Monte iskolamestert eltávolíthassa.¹⁰ 1779-ben azonban már egy 6 regiszteres orgonát cserélnek le egy 2 manuális, pedálművel ellátott, 16 regiszteres orgonára, amelyet 1779. március 19-re, Szent József ünnepére épített fel Janicsek József pesti orgonaépítő, aki a plébános házában lakott negyedmagával az összeszerelés idejére. Az orgona 500 forintba került, a kiszállításért 24 forintot, a vasmunkáért és egyéb költségekért 6 forintot kellett fizetni, azonban Janicsek mester 100 forintot fizetett az addigi orgonáért, amelyet nyilván beépített.¹¹ 1811-ben jó állapotban találják az orgonát, és 1828-ban is ez a hangszer működik.

Nagyvejke filia temploma részére 1778-ban 70 forintért megszerezték a régi 6 regiszteres hőgyészi orgonát, amelyet Janicsek József felújított. 1783-ban ugyanez az orgona szolgál.

Kisvejkén még az 1826-ban felújított és újraszentelt templomban is csak kórust említ orgona nélkül. A nagy események —mint a templom fölszentelése 1768-ban vagy Szent Benedek római vértanú ereklyéinek ünnepélyes fogadása— leírásánál mindig említik a zenét mint az ünneplés fontos elemét.¹²

Íme, néhány név és élettörténet, néhány villanás a XVIII. századi falusi kántortanítókról fennmaradt adatrengetegből. Talán sikerült egy kissé az adatok mögé is mutatni, hogy a nevek mögött az emberi sorsok is felderengjenek.

¹⁰ Az 1783-as conscriptióban szereplő 4 regiszteres portatív, amely a plébános tulajdonát képezi, 1779-ben készült, tehát nem azonos az 1756-ban vásárolttal.

¹¹ Protocollum, 13. p.

¹² Protocollum, 8–9, 12. p.